

Koltói Ádám

Ezt jól elsówztuk! (Médiamódi)

Napjainkban megnőtt a szerepe a sajtónak (amelyen én e dolgozatban az újságot, a rádiót és a televíziót értem.) Nemcsak mint információforrás vagy mint szórakoztató eszköz jelentős a mai emberek életében, hanem - akarva-akaratlan - a nyelvi minta hordozója is. Mi a „normaközvetítő” ugyanis az anyanyelvvel már nem foglalkozó iskolavégzetteknek? Azoknak, akik nem tudják megvenni a színvonalas könyveket, folyóiratokat, és színházba, irodalmi estekre sem járhatnak. Marad mint „követendő” nyelvi modell is - a sajtó. Az ún. bulvárosodás azt jelenti, hogy e - nagy hatású! - lapok, műsorok „leereszkednek”, kiszolgálják az embereket – nyelvileg is. Így jelenik meg a *beszélt nyelv* a sajtóban, s így alakult ki egy divatos, egységes nyelvhasználat – a *farmernyelv*.

Ez a kifejezés nem emelkedhet a terminus rangjára, hiszen egyéni szóhasználat szülötte. Ám a jelenség, amelyet jelöl, egyre erőteljesebben hat a társadalmi érintkezés, s így a nyelvhasználat különböző területein. Felismerhető a magánélet és a közélet világában, az iskolában és a sajtóban. Már-már divatként terjed. S mivel pozitív és negatív hatásai nemcsak a nyelvi magatartást formálják, hanem az emberi kapcsolatokat is alakítják – leírnunk és értékelnünk kell a „farmernyelviséget”.

Fogalma

Az elnevezés - a metafora - két lényeges elemre, jellemzőre utal.

A szókép a farmernadrágot jeleníti meg. E ruhadarabhoz és használatához a következő jegyek kapcsolhatók: nálunk ifjúsági eredetű és az ifjúság által kedvelt ruhadarab volt, de ma már szinte általános és konfekcionált megjelenésű; nők és férfiak, idős(ebb)ek és ifjak egyaránt hordják (a biológiai szerepek nem kizárólagos meghatározók), főnök és beosztott, tanár és diák ugyancsak kedveli (a társadalmi szerepek viselkedésnormája is befogadta), utcán és múzeumban, vonaton és hivatalban egyként megjelenhetünk benne (a szituációs szerepek változásai, lazuló elvárásai különösen kedveznek a kiegyenlítő divatoknak.)

Az elnevezés a farmer(nyelv)használat még egy fontos sajátosságára utal. Az általános, társadalmi méretű használat nyilván nem felszínes divat, hanem a társadalmi mozgások, az életmód, az erkölcs, az együttélés mai állapotának kifejeződése.

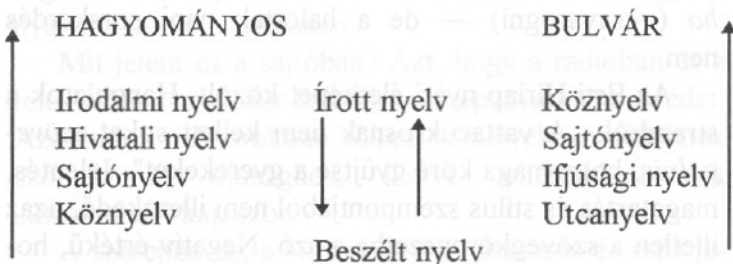
„Olyanok a szavak, mint a hírnökök: mindazt a jót vagy rosszat elbeszélik, ami ott honol abban az országban, ahonnet jöttek" (Tamási Áron). Ez az idézet kétirányú szerepet tölt be: visszatekint összefoglalóan a fenti megállapításokra, illetve igazolja a nyelv és a társadalom szoros kapcsolatát; előreutató a „farmernyelv" vizsgálatának legfőbb területére, a szókészletre. A sajátos szóhasználatban fejeződik ki ugyanis a lényege, bár az összkép érdekében kitekinünk az egyéb nyelvi jellemzőkre is.

Szókincsfelszívargás

Az előző részben leírt jelenségek szociológiai következménye a szerepkiegyenlítődés folyamatának megindulása bizonyos társadalmi közösségekben és szituációkban, a családban, az iskolában, sőt a sajtóban is. Ez értékben „lefelé” mozgást jelent.

A nyelvhasználati következmény a „farmernyelv” szokásának, divatjának terjedése. Szókészletének forrásai: a diák- és ifjúsági nyelv; az alsóbb nyelvváltozatok (az argó, az utca nyelve.)

Ezeknek szavai, kifejezései szivárognak fel más nyelvváltozatokba, szókincs- és stílusrétegekbe. Közvetítő szerepet játszik ebben az ifjúsági nyelv: gyorsan átveszi az argó, az utcanyelv szavait, kifejezéseit, s nyitottsága, „divatossága” következtében áramlanak innen „feljebb” a csajszi, hapek, kégli típusú elemek.

A szókincsfelszívargás erejét, kialakult tényét, a farmernyelvi stílus terjedését ezúttal egyetlen, de talán ebből a szempontból a legnagyobb jelentőségű terület, a sajtó vizsgálata mutatja. Az adatok, illetve a jelenség bemutatását, értékelését mindenképpen fontossá teszi az a helyzet, hogy kizárólag az írott sajtóból, szűkebb-

ben: az országos napilapokból vett példák következnek alább. A beszélt nyelv ugyanis „fogékonyabb” a változásokra, a divatokra, az írott nyelv viszont tudatosabban, fegyelmezettebben alkalmazza a köznyelvi-közeleti norma szűrőjét.

A Népszabadság jegyzetírója az időszerű témát a műfaji követelményeknek megfelelően, igényesen fogalmazta meg. A fő gondolat: oly sok ellentét, vita, viszály osztja meg a jelen magyarságát. Az ideológiák és pártok hívei indulnak acsarkodva egymás ellen. De ezen a napon - a halottak napján - hagyjuk abba a harcot. Gondoljunk arra, hogy a legfontosabb dologban azonosak, egyek vagyunk: emberek, akiknek közös a végső sorsa. E szép és bölcs intelmet viszont így zárja a szerző: „Hogy ki hová tartozik, az év egyetlen napján, tökmindegy”. *Tökmindegy* lehet, hogy mi a *kaja* a menzán, hogy délután focizni megyünk vagy a *csavargyárba* (=csavarogni) — de a halottak napi sorskérdés nem...

Az Esti Hírlap nyári életképet közölt. Hangulatok a strandról: „A vattacukrosnak nem kellett sokat *szövegelnie*, hogy maga köré gyűjtse a gyerekeket”. Jelentés, magatartás és stílus szempontjából nem illeszkedő, azaz illetlen a szövegkörnyezetbe a szó. Negatív értékű, holt itt éppen az ellentétes szerepre lett volna szükség.

A Kurír sporttudósítása egy bekezdésben két alsóbb nyelvi szót, kifejezést használt: „Plóka megunta a társak *tökölését*’... „A 74. percben Dombi *hülyére* vette a kispesti védelmet...”

A Mai Nap drámai hangú és feszültségű riportot közölt egy asszonyról, aki elvált alkoholista férjétől, s

az ő sovány keresetéből él a család, pusztuló lakásban. „Itt él Tóthné és három *kölke*...” - volt olvasható a cikkben.

A sajtó farmernyelvhasználatának következménye a szerepzavar, amelynek két jelenségét mutatom be.

Szerepkeveredés

Alapvető oka a hagyományos nyelvi szerepnormák elhomályosulása, bizonytalansága, de nyilván ennek egyes szituációkban való megjelenése függ a közlő nyelvi műveltségétől, figyelmétől s a szódivat erejétől.

Szerepzavarok - *szerepkeveredés, szereptévesztés* - gyakrabban fordulnak elő a mindennapi helyzetekben, az élőbeszédben, hiszen ilyenkor okoz közvetlen problémát a viselkedési normák különbözősége és bizonytalansága, ilyenkor nagyobb a szerepkonfliktus lehetősége. Az írott nyelv természetesen „ellenállóbb” a gyors nyelvi divatokkal szemben.

Mit jelent ez a sajtóban? Azt, hogy a rádióban és a televízióban többször hallunk „szerepzavaros” beszédet. Azokban a műsorokban főként, amelyekben felnőttek szólnak az ifúsághoz, illetve amelyekben sok „utcaember” kap szót.

A szerepzavar, a stílusvegyülés általános és erős jelenségszerűségét igazolja az, hogy terjed az írott sajtóban is. A nem megfelelés itt a lap jellegével, a rovattal, a témával, a műfajjal való összeférhetetlenséget jelenti; inadekvát ez a közlésmód az országos napilapok normahordozó, normaközvetítő funkcióját tekintve is. A bulvárosodás, a piaci verseny, a nagyközönség megváltozott olvasási szokásának és igényének a kiszolgálá-

lása azzal a következménnyel jár, hogy a sajtó az „alsó nyelvi szintről” merít, a mindennapi beszélt nyelv elemeit használja fel. E folyamatot erősíti az újságírói szubjektum előtérbe kerülése.

Kétségtelen: színesebb, életszerűbb, valóságközelibb, sőt szórakoztatóbb ez a „mechanikus” nyelvi tükrözés - ám öncélú divattá válva, a téma- és jellemábrázolás hitelességétől és funkciójától elszakadva olcsó eszközzé, stilustalansággá silányul ez az írásmód. Példák:

Az Esti Hírlap drámai riportjában lírai szálak szövődtek. Egy fiatal pár küzdelmét mutatta be a szerző: életkezdésük nehézségeit, az „anyóskonfliktus” megjelenését. A jól megírt szövegbe azonban - váratlanul, indokolatlanul - „lezser farmerszavak” is kerültek: „Juhász Bertold és Dékány Hajnalka a jó levegőn többször is *kettyintettek*...”

A Mai Nap politikai életünkről közölt tudósítást. A KDNP feladatairól így számolt be: „A pártnak - ha fejlődni akar — *tépnie kell* előre.”

A vegyülés, illetve a divatkövető, hamis hangzást eredményező vegyítés példája volt olvasható a Kurírban. Bezártak egy konyhát, sok idős ember maradt olcsó meleg étel nélkül. A jegyzetíró együttérző panasza így jelent meg: „Mi lesz szegény lelkekkel, honnan kapunk majd *kaját!*” A szegény lelkek kifejezés népiessége nem kapcsolható össze a kaja már üresen kopogó alakjával. (Melyik szereparc az igazi, a hiteles: a közelítő vagy a távolságtartó?)

A tudósítások objektív hangnemébe belecsattan - mint a kő az ablakba - az egységes stílushoz nem adekvát szó, szókapcsolat:

„Az uszoda építésének vitája *feldobta* a lakosság aktivitását”.

„Jól sikerült a városból elszármazottak múltidéző összejövetele, késő estig *ment a szöveg*”.

Példák a szerepkeveredésre a televízióból:

A riporter pszichológussal beszélgetett, egyik kérdése így hangzott:

„Mi a lelki motiváció, miért tették ezt a srácok?” A kettőség abból adódott, hogy a riporter nem tudta eldönteni, hogy a témához értő, tájékozott felnőtt szerepét játssza vagy az ifjúsági műsor nézőihez szóló „egy fiatalét”. Hasonló a „kétarcúság”, kéthangúság ebben a riporter kérdésben is: „Mennyi információval rendelkeztek erről a suliról?”

Srácok, sulis... A fiatalokhoz szóló felnőttek, pedagógusok, szülők, riporterek varázsszavaknak vélik ezeket. Azonosulni akarnak az ifjú partnerekkel, s azt hiszik, egyetlen szó elég a „figurateremtéshez”. Bár megvan a gomb, a kabát még hiányzik...

Szereptévesztés

Ez azt jelenti, hogy a közlő nem a partnernek, a témának, a helyzetnek - a társadalmi szokásoknak, a meglévő normának - megfelelően fogalmaz, hanem az oda nem illő farmernyelvet használja. Egységesen, „következetesen”; nem elszólásként, hanem univerzális beszédmódként. Legtöbbször akkor fordul elő, amikor valaki intenzíven éli és beszél a „modern, laza” embe-

rek szerepét, s nincs igénye, figyelme vagy műveltsége a nyelvi kód váltásához, az adekvát stílus megteremtéséhez. Az okok között meghatározó az is, hogy hiányzik a családból, az iskolából a tudatos, árnyalt szerepre nevelés. S persze a felnőttek példája is... Az egyeneszéd, a „farmerstílus” elnyomja, illetve nem alakítja ki a nyelvi „átöltözés” igényét.

A szereptévesztés (stílustévesztés) hullámmása már az írott sajtó partjait érinti. S már nemcsak a szubjektív műfajok, a publicisztika, a jegyzet és a glossza jellemzője a hetyke, flegmatikus kifejezőmód, hanem az objektív hangnemet igénylő tudósítás műfaj családjában is feltűnik. Ily nagy a mindennapi, divatos beszélt nyelv hatása az írott nyelvre! S még egy lényeges ok ismerhető fel: a bulvárosodás napi témává „emelte” a halált, a balesetet, a gyilkosságot. A tény önmagában már nem elég figyelemfelhívó, nem elegendő a „blikkfanghoz”, s nem hat már drámaian az olvasókra a témához illő stílus, például a címadásban. Hogy új, különleges „tálalást” találjanak, az ellentétezés, a fokozás meglepő módját választották: a tragikus témát ironikusan, „poénkodva” adják elő. Ez nem fekete humor - a farmernyelv erőszakos, illetlen ráhúzása a szomorú eseményekre.

Jellemző, sokatmondó, elgondolkodtató a Kurir-példa. Egy észak-afrikai család tragikus történetéről tudósít a cikk. A gyerek valamilyen vasat (mint később kiderült, sugárzó fémet) vitt haza, s ott tartotta a szobában. Egy idő után betegeskedni kezdtek, majd hirtelen, egymás után meghaltak. A szerző mindezt érdekes „sztoriként” fogalmazta meg, kívülről szemlélve a té-

mát, érzelmi azonosulás nélkül. Ügyelt a csattanóra is, amely ez volt: „*Bele is döglött a család apraja-nagyja*”. Másnap a címdalra jelent meg a következő szerkesztőségi közlemény: „Az emberek: meghaltak.”

A lapkészítés hajszájában a szót, amelyet nem is akarunk megismételni, az esemény rettentő voltát nyomatékositónak éreztük. Mikor aztán az utcán láttuk, mit alkottunk, szégyenkeztünk, és azoktól, akik szintén látták, elnézést kértünk!”

Két érvet vizsgáljunk meg közelebből. „A lapkészítés hajszájában”: a „meghaltak” jelentést tizenöt-husz, adekvát stílusú szóval, állandó szókapcsolattal lehet kifejezni. Ha sietni kell, az nyomul elő a szinonimák közül, amelyet a szerző állandóan használ... A stilisztikai indoklás is jellemző: „nyomatékositónak” érezték. Éppen erről van szó! A „farmerszó” nem képes emelkedettséget kifejezni.

A baleseti stílusválasztás jellemezte a Nem sokáig nintendózhattak című tudósítást, amelynek kulcsszavai: *zsaruk, yardok, felnyomták kéglíjüket, megfújták*.

Ez az írásmód, ez a szemlélet könnyen el- és befogadja a nyelvi durvaságokat és a trágár elemeket. (Ez a farmernyelv koszos - bocsánat! - bűdös...) Nem a szó- és kifejezés-használat maga a hibás, hanem a funkciótlanág, az öncélú divatkövetés; az a szerep, amely ettől véli magát „modernnek”, „menőnek”. S hogy mit bír el ma a nyomdafesték? Mindent... Idézek, megjegyzések nélkül:

„...kiderül, mekkora *bunkófasz*”, „*halvány fingja sincs*”.

„*Kutyafaszán vitézkötés*”.

„... *kurva jó velük lennem*”, „nem *hablatyolna* ilyen *emeletes hülyeségeket*”, „*tök véetlen emberek*”.

A farmernyelvhasználat összefoglaló értékelése

Előnyei:

- Az „egyenbeszéd” könnyebb és gyorsabb kapcsolatteremtést tesz lehetővé.

- Mivel az argó és az ifjúsági nyelv dinamikusan változó, sok új elem „szívódik fel” a mindennapi érintkezés nyelvébe: a társalgás, a sajtó, a közélet készletébe.

- A „stilusmerészség” változatosságot, új színeket is jelent, például szellemes szóeleményeket. Veszélyei:

- A szerepközeledés, illetve szerepkiegyenlítődés többek között a „farmernyelv” használatának következménye is: ok és okozat egyben. Ez megváltoztatja, egyszerűsíti a hagyományos szerepeket.

- A szocializáció fontos időszakában csökkenti és szinteleníti a nyelvi élményeket. (Pl. fiúk-lányok kapcsolatában.)

- Korlátozza a személyiség kibontakozását, a közlés egyéniségét, a saját stílus megteremtését.

- Velejárója, tünete a tegezés gyors „horizontális” és „vertikális” terjedése.

- A farmerszó - univerzális szó (*csaj, kaja, duma* stb.) Nem készítet válogatásra, igényességre: szűkül a farmernyelvhasználók szinonimakészlete.

- Az általános használat új közhelyeket „termel”.

- A nyelv szerepe, erkölcsi megbecsülése csökken azáltal, hogy igénytelen eszközként használjuk.

Néhány teendő:

Közéletben, sajtóban:

kiválasztáskor az emberi, szakmai és politikai feltételek mellett jelenjen meg a kulturált (szerephű) nyelvi viselkedés követelménye is.

Nyelvtudományban :

a mai nyelvi szerepek - a „szerepnyelvek” kutatása, leírása, az új nyelvi normáink meghatározása.

Hivatkozások

Bachát László 1976. Az ifjúsági és diáknyelv kérdései, in: Sebestyén Árpád (szerk.): Anyanyelv, közélet, műveltség. Budapest, 107-123.

Bernstein, Basil 1975. Nyelvi szocializáció és oktathatóság (1971.) In: Pap Mária-Szépe György (szerk.): Társadalom és nyelv. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 389-431.

Buda Béla 1986. A tömegtájékoztatás nyelvének néhány kommunikáció-lélektani és szocio-lingvisztikai sajátossága, In: Grétsy László (szerk.): Nyelvészet és tömegkommunikáció. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 7-29.

Deme László (szerk.) 1984. Az ifjúság beszédkulturájáról. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest.

Grétsy László 1981. A társadalmi átalakulás okozta nyelvi átrétegződés a nyelvművelő szemével. In: Grétsy László (szerk.): Társadalmi fejlődés és nyelvi magatartás. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest, 32-34. Budapest, 65-90.

Szende Tamás 1997. A szó válsága. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

Deme László-Grétsy László-Wacha Imre (szerk.) 1987. Nyelvi illetan. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest.